

# **Sociální ochrana v rozbouřené době, aneb výzvy (nejen) pro českou společnost, budovanou na fundamentu lidských práv**

*Prof. JUDr. Kristina Koldinská, Ph.D.*

*Září 2022*

*Výzvy – NO.I*

*Centrum pro konstitucionalismus a lidská práva*

Česká republika v současné době, spolu s celou Evropou, resp. celým světem, stojí před výzvami, jimž dlouhé generace nikdo v našem regionu nečelil, nebo jež jsou zcela nové a nebývalé. Máme zde na mysli fenomény jako klimatická změna, jež tvoří a bude nadále vytvářet miliony tzv. klimatických uprchlíků, mimořádný růst populismu a dezinformační kultury (někdy se hovoří o tom, že žijeme v post-informačním světě), jež s sebou nese riziko dalšího dělení společnosti a růstu násilí, spojené s růstem sociálních patologií i sociálního vyloučení, energetická krize, jejíž dopady pocítí nejdříve ty nejhudší a nejzranitelnější domácnosti, nebo pandemie, jež může být záhy vystřídána jinou, obdobnou, a která vytvořila nebývalý tlak nejen na zdravotnické systémy.

Centrum pro konstitucionalismus a lidská práva vzniká v době, kdy panuje velká nejistota v životě snad každého obyvatele naší země a může se tedy zdát, že otázka lidských práv, natož pak konstitucionalismu, jsou zbytné, jelikož je třeba řešit akutní problémy spojené s výše nastíněnými i mnoha dalšími fenomény. Máme-li ale právě těmto problémům skutečně efektivně čelit a nepřijímat jen ad hoc řešení (přičemž mnohem populárnější taková ad hoc řešení stejně vždycky vymyslí PR agentury populistických stran a hnutí), je třeba hledat dlouhodobá řešení s vědomím konceptu lidských práv, zejména pak práv sociálních.

V následujících řádcích se pokusím předestřít několik úvah na témata, jimiž bude třeba se v blízké budoucnosti zabývat, má-li česká společnost jako jedna z vyspělých zemí Evropské unie obstát ve stále více turbulentním světě v následujících desetiletích.

## **Výzva 1 – demografický vývoj**

Ve všech evropských společnostech se již několik desetiletí projevuje stárnutí populace. Jedná se v podstatě o pozitivní fenomén, délka dožití se prodlužuje, lze zachránit i velmi křehký život díky mimořádně vyspělé medicíně. Znamená to, že i v české společnosti přibývá seniorů ve velmi vysokém věku, kteří jsou často do vysokého věku aktivní a soběstační. Zároveň ale rostou i počty těch, jejichž zdravotní stav uspokojivý není a kdo vyžadují intenzivní péči. I nadále tedy bude růst poptávka po dlouhodobé péči, po chronické medicíně a geriatrii.

Nejen epidemie Covidu-19 ukázala, že český systém zdravotních a sociálních služeb nefunguje tak, jak by ve 21. století měl a že nedošlo k tolik potřebnému propojení zdravotních a sociálních služeb a vzniku uceleného konceptu dlouhodobé péče, jenž se zdá být v současné době nezbytný.

Před sociální ochranou v tomto ohledu stojí následující požadavky:

- Důchodová reforma – tak, aby nebylo třeba přijímat ad hoc řešení, ale nastavit celý systém důchodového pojištění tak, aby byl finančně udržitelný

- Celková reforma zdravotnictví – zdravotní služby by měly být všemi aktéry vnímány opravdu jako služby, jež mají svůj hluboce sociální charakter a v mnoha ohledech mají působit i sociálně. Demografický vývoj klade vysoké nároky na kvalitu především chronické zdravotní péče. V současné době česká zdravotní péče (především ta nemocniční) exceluje v poskytování akutní péče, která však jakoby často ani nepočítala s potřebou kvalitní následné péče. Zcela nedostatečně krytá je potřeba fyzioterapie i dalších forem rehabilitace. Péče o pacienta u lůžka rovněž není vždy kvalitní. Sociální práce v nemocnicích (v plném smyslu toho slova) není dostatečná, často zcela chybí. Bez kvalitní následné péče propojené s fyzioterapií a kvalitní sociální prací však často přicházejí prostředky vynaložené na akutní péči vniveč.
- Maximální podpora rehabilitace, kvalitní následné péče a sociální práce – všechny tyto aspekty jsou v českém sociálním systému v současné době často podceněny. Ke změně může dojít pouze tehdy, dojde-li k celkové změně paradigmatu. Došlo k němu již v souvislosti s konceptualizací práv osob se zdravotním postižením, kdy byly postupně vybudovány moderní normy (především Úmluva o právech osob se zdravotním postižením) i díky tomu, že se na první místo postavil člověk, nikoli postižení.  
I v případě starších lidí by bylo nanejvýš potřeba postavit na první místo člověka nadaného základními právy, včetně práva na důstojnost a sociálních práv. Je třeba vytvořit koncept komplexní sociální ochrany, kde se jednotlivé nástroje budou aktivovat v případě potřeby klienta systému. Přispět k tomu může i dlouho chystaná Úmluva o právech seniorů, jež by měla být přijat na půdě OSN. Česká sociální ochrana by nicméně na tento trend měla již nyní být schopna reagovat, už jen proto, že česká společnost patří mezi nejstarší v Evropě.
- Modernizace sociálních služeb – česká praxe v oblasti sociálních služeb je stále fixována na pobytové služby, často s velkou kapacitou. Moderní koncepce se však čím dále tím více orientují na poskytování co nejširší škály služeb (zdravotních i sociálních) v přirozeném prostředí klienta, s cílem zachovat co nejdéle jeho soběstačnost. V případě potřeby vysoce specializované zdravotní a sociální péče se volí pobytová zařízení komunitního typu, s maximální snahou vyhnout se „sterilizaci prostředí“ a zachovat domáckost a individuální přístup.
- Podpora neformálních pečujících – pokud se rodina, či jiné blízké osoby, rozhodnou pečovat o svého příbuzného, jedná se v současné době o rozhodnutí hraničící až s hrdinstvím, jehož se mnoho lidí obává. Je tomu tak proto, že český sociální systém není příliš vstřícný vůči neformálním pečujícím. Dávky při péči jsou nedostatečné a nejsou schopné krýt rozumně ztrátu obživy spolu s vysokými náklady, zdravotně rehabilitační služby poskytované doma, jež by pečujícím výrazně odlehčily, v mnoha regionech nejsou dostupné vůbec, nebo jen velmi omezeně. V této oblasti navíc panuje velmi nedostatečná informovanost, a to jak pro neformální pečující samotné (pro něž je velmi složité se v systému vůbec zorientovat a najít rychle potřebnou pomoc), ale i na straně např. lékařů, zdravotnických zařízení, zdravotních pojišťoven, sociálních služeb apod.

## Výzva 2 – migrace

Válka na Ukrajině, ale i postupující klimatická změna nenechávají snad už nikoho na pochybách, že migrace je a bude fenoménem, jenž bude nadále sílit a je třeba přestat plýtvat silami na jeho omezení, ale spíše se orientovat na to, jak mu úspěšně čelit a přizpůsobit mu nastavení (kromě jiného) i sociální ochrany.

Před systémy sociální ochrany stojí v této souvislosti požadavky na:

- Kvalitní integrační sociální služby – příliv migrantů z Ukrajiny ukázal, jak nedostatečně rozvinut je český systém sociální integrace, že vlastně neexistuje ucelená koncepce sociální integrace a nedostatečné kapacity musela nahrazovat občanská společnost.
- Otevření trhu práce osobám ze třetích zemí – v mnoha evropských zemích jsou to právě tyto osoby, jež „zachraňují“ dlouhodobou péči nejen o seniory. Ekonomické studie ukazují, že země, jež se řízené migraci otevřely, jsou ekonomicky robustnější a odolnější, než uzavřené ekonomiky.
- Zajištění přístupu občanů třetích zemí do systému českého zdravotního pojištění tak, aby lidé, kteří pracují v ČR, ale dosud nezískali trvalý pobyt, nemuseli být pojištění v rámci komerčních systémů, jež navíc nekryjí poměrně velké množství zdravotních služeb.

## Výzva 3 – digitalizace

V oblasti digitalizace a restrukturalizace ekonomiky i vzdělávacích systémů dochází k mnoha změnám, které povedou k významným proměnám trhu práce i k přesunům pracovních míst, zejména u pracovníků s nízkou kvalifikací a v tradičních odvětvích, a k vytváření pracovních míst nad rámec současných modelů pracovních podmínek a sociální ochrany. Zároveň je již nyní zřejmé, že současná míra využívání digitálních technologií nejen v pracovním životě může mít u nezanedbatelné části společnosti negativní vliv na duševní i fyzické zdraví, že dochází ke vzniku stresových zatěžujících situací v mnohem větší míře.

Z těchto hledisek jsou na sociální ochranu kladeny následující požadavky:

- Modernizace služeb zaměstnanosti i celého systému aktivní politiky zaměstnanosti tak, aby bylo možné pružně reagovat na nové formy práce vznikající díky digitálním technologiím
- Modernizace koncepce sociálního pojištění tak, aby z povinných systémů nezačali vypadávat např. ti, kteří pracují prostřednictvím digitálních platform
- Modernizace zdravotních a sociálních služeb tak, aby byly schopné pružně a účinně reagovat na hrozící sociální vyloučení způsobené nadměrným používáním digitálních technologií, např. odhalit a léčit digitální závislosti
- Modernizace sociálních služeb tak, aby se jejich klienti dokázali v digitálním prostoru bezpečně pohybovat. Můžeme to nazvat „digitální sociální integrací“.

## Výzva 4 – (nejen energetická) chudoba

Zatímco pandemie odhalila dlouho neřešené problémy seniorské populace, celosvětová energetická krize vynesla na světlo již mnoho let neřešenou otázku chudoby a sociálního vyloučení. Vzhledem k nebyvalé ekonomické krizi, jíž v současné době čelíme, je zřejmé, že česká společnost bude v mnohem větším měřítku, než dříve, čelit nedostatku příjmů ke krytí nebyvale narostlých nákladů, a to i ve své střední vrstvě.

Sociální ochrana tak bude čelit následujícím požadavkům:

- Koncepční změny v systému státní sociální podpory i pomoci v hmotné nouzi – je zřejmé, že oba tyto systémy budou pro státní rozpočet v nejbližší budoucnosti náročnější, než tomu bylo v minulosti, a to i kdyby k žádným změnám nedošlo. Díky nižším příjmům totiž na testované dávky dosáhne větší procento domácností a testované dávky zřejmě začnou využívat i ti, kteří si o ně dosud nežádali. Zároveň je ale třeba provést některé koncepční změny v obou systémech tak, aby nebylo nutné jen dávky ad hoc zvyšovat. S tím souvisí potřeba moderní rodinné politiky, jež vezme v potaz i nové formy rodin, i rodiny s jedním živitelem. Na nové potřeby rodin přitom bude muset reagovat i systém zaměstnanosti, nebo systém vzdělávání (především předškolního) a systém služeb péče o děti, jež je především u velmi malých dětí dosud nedostatečně rozvinutá.
- Promyšlená a účelná prevence energetické chudoby – je nezbytně nutné, aby se do energetické chudoby dostal co nejmenší počet domácností. K tomu je potřeba nastavit robustní systém prevence, jejímiž nástroji nemohou být pouze systémy sociálního zabezpečení. Sociální služby ale mohou sehrát klíčovou roli v oblasti poradenství a služeb sociální prevence.
- Moderní koncepce sociálního bydlení – Česká republika ještě stále dluží svým občanům ucelenou koncepci sociálního bydlení. Místo něho v Česku mnoho let vznikají vyloučené lokality a kvete tzv. „obchod s chudobou“. Nejen vyloučené lokality, ale i sociálně i materiálně chudé regiony přitom dlouhodobě představují potencionální hrozbu pro sociální soudržnost v ČR.
- Kvalitní terénní sociální práce – ve vyloučených lokalitách především, ale např. i ve velkých městech se ne vždy dostává kvalitní terénní sociální práce. Praxe přitom ukazuje, že od určitého „stupně“ sociálního vyloučení potřebný není schopen ani ochoten sociální či zdravotní službu vyhledat sám. Podpora takových služeb ale přitom znamená možnost prevence sociálně patologických jevů, jež společnost ve svém důsledku velmi zatěžují, pokud se rozvinou.

Ve výčtu výzev by jistě bylo možné pokračovat a stejně by bylo možné identifikovat další požadavky na budoucí moderní a robustní systémy sociální ochrany. Předpokládáme nicméně, že výše uvedené zcela stačí k tomu, aby bylo ještě zřejmější, že Centrum pro konstitucionalismus a lidská práva rozhodně bude mít čím se zabývat a jaké otázky klást i odpovídat. Všim, co bylo uvedeno výše, se totiž lidská práva prolínají a bez toho, že budou zohledněna, není možné ani provádět smysluplné sociální reformy, bez nichž se v současné době zřejmě žádná evropská společnost neobejde.